

”One size fits all”?

— några reflektioner om hävande av rättsligt föräldraskap och betydelsen av det individuella barnets bästa

Av jur.dr EMELIE KANKAANPÄÄ THELL¹

Den medicinska men också den samhällseliga utvecklingen innebär att föräldraskap som rättslig konstruktion omformas och utmanas på olika sätt. Ett rättsligt föräldraskap som inte motsvarar lagstiftningens krav kan hävas. En bedömning av om ett föräldraskap ska hävas inkluderar inte beaktandet av om det finns en etablerad familjerelation mellan barnet och den rättsliga föräldern eller vilka konsekvenser ett hävt föräldraskap skulle kunna leda till för barnet. I den här artikeln behandlas barns intresse av ett livslångt föräldraskap. I artikeln diskuteras och problematiseras att hävandereglererna innebär att ”one size fits all”.

1 Inledning

”Att vara förälder” är ett uttryck som kan ges olika innehåll och betydelse.² Ett föräldraskap kan vara genetiskt, biologiskt, socialt eller rättsligt. Olika sätt att kategorisera föräldraskap kan också överlappa. Föräldraskap utgör en del av familjerättens kärna.³ Frågor om föräldraskap⁴ kan vara komplexa och av rättslig, men också etisk och relationell,⁵ karaktär. Ett rättsligt föräldraskap utgör ett rättsligt statusförhåll-

¹ Biträdande lektor i familjerätt vid Juridiska fakulteten, Stockholms universitet. Tack till Michael Hellner, Anna Kaldal och Johanna Schiratzki för värdefulla kommentarer under arbetet med texten.

² Jag har tidigare behandlat frågor om föräldraskap och föräldrans ansvar i min avhandling *Från föräldrars ansvar till ansvarsfrihet för föräldrar: En rättsvetenskaplig studie av föräldrars begränsande och tillrättavisande handlingar mot barn*, 2023. Vid min disputation hade jag förmånen att diskutera dessa frågor med Eva Ryrstedt som var ledamot i betygsnämnden. Eva har under sin akademiska gärning återkommit till frågor om föräldraskap. I artikeln *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer* diskuterar hon rätten till ett livsvarigt föräldraskap. I den här artikeln, som har skrivits inför en workshop som arrangerats för att uppmärksamma Evas pensionsavgång, behandlas — i ljuset av det tema Eva diskuterat — hävande av rättsligt föräldraskap för en förälder som inte fött barnet.

³ Se t.ex. Ryrstedt, E., *Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer*, SvJT 2003, s. 554 ff. Det rättsliga föräldraskapet har undersökts djupgående av Anna Singer i *Föräldraskap i rättslig belysning*, Iustus förlag, 2000 och Elin Jonsson i *Konstruktioner av den sexuella familjen: Styrning av föräldraskap i rättslig reglering av assisterad befruktning och juridiskt föräldraskap*, Skrifter från juridiska institutionen vid Umeå universitet, nr 49, 2023.

⁴ I den här texten används begreppen ”föräldraskap” och ”förälder” som samlingsbegrepp för moderskap, faderskap och förälder enligt 1 kap. 9 § förädrabalken. I de fall en distinktion mellan dessa olika former av rättsliga föräldraskap är nödvändig kommer dessa att särskiljas.

⁵ För en fördjupning av begreppet ”relationsrätt” se Schiratzki, J., *Relationsrätt: Barn och föräldrar*, 2 uppl., Norstedts Juridik, 2025.

lande som enligt lag för med sig olika rättsverkningar. Korrekt familjerättslig status är ett samhällsintresse,⁶ och det historiskt sett primära syftet med rättsligt föräldraskap är att tillgodose barnets intresse av att få en familjetillhörighet.⁷

Kunskapsutvecklingen och den medicinska men också den samhällseliga utvecklingen innebär att föräldraskap som rättslig konstruktion omformas och utmanas på olika sätt. Genom Sveriges ratificering och senare inkorporering av både Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) och FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) ställs också lagstiftare och rättstillämpare inför nya frågor som rör betydelsen av principen om barnets bästa och barns rättigheter.⁸ Frågor om föräldraskap har de senaste åren uppmärksammats i både praxis och lagstiftningsarbete och en rad förändringar har genomförts i föräldraskapsbalken (FB).⁹

Ett återkommande fokus i både familjerättslig forskning och lagstiftning som rör familjeförhållanden är föräldrakonflikter och situationer när familjer splittras.¹⁰ I lagstiftningsreformer som rör vårdnad om barn, barns boende och umgänge vid separation har exempelvis tvistlösning och hantering av föräldrars oenigheter återkommande uppmärksammats.¹¹ Mindre fokus har riktats mot de utmaningar som kan uppstå

i förhållande till frågor om rättsligt föräldraskap vid separation och föräldrakonflikt.¹² Särskilt påtagliga blir dessa utmaningar vid hävande

⁶ Ryrstedt, E., Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer, s. 554 ff. Intresset av att familjerättslig status är korrekt tar sig också uttryck genom straffrättsliga regler, se exempelvis 7 kap. 3 § brottbalken.

⁷ Se för redogörelsen för föräldraskapets syften Singer, A., Föräldraskap i rättslig belysning, avsnitt 7.2.

⁸ Se prop. 2017/18:186 Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter. Se även Holappa, T., Kankaanpää Thell, E. & Leviner, P. (red.), Barnkonventionen i svensk rätt: Genomslag i lagstiftning och rättstillämpning, Norstedts Juridik, 2025, där flera aspekter av inkorporeringen diskuteras.

⁹ Se exempelvis ”Styvbarnsadoptionen I och II” NJA 2020 s. 980, ”DNA-släktforskningen” NJA 2023 s. 977 och ”Den avlidne fadern” NJA 2025 s. 852, prop. 2017/18:155 Modernare regler om assisterad befruktning och föräldraskap, prop. 2020/21:176 Modernare regler för bekräftelse av föräldraskap, faderskapsundersökningar och för att åstadkomma könsneutral föräldraskapspresumtion, SOU 2022:38 Alla tiders föräldraskap – ett starkt skydd för barns familjeliv och SOU 2025:61 Sveriges internationella adoptionsverksamhet – lärdomar och vägen framåt.

¹⁰ Se vidare exempelvis Ryrstedt, E., Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer, s. 554 ff., Agell, A., Familjeförändringar och lagstiftningsideolog, SvJT 1998 s. 518 ff. och Smith, L., Family Law for Family Life: Rethinking the Boundaries of Family Law, Current Legal Problems, Oxford University Press, 2025.

¹¹ Frågan behandlas av Anna Kaldal och undertecknad i artikeln Barnets bästa i vårdnadstvister och i tvister om familjeekonomi vid separation, JT 2025–26, s. 77 ff.

¹² Frågor om föräldraskap har tidigare aktualiserats och diskuterats på olika sätt, se exempelvis Schiratzki, J., Några reflektioner runt de legala konsekvenserna av privat insemination, JT 1995–96, s. 257 ff., Singer, A., Fastställande av faderskap efter ”privat” insemination, JT 1995–96, s. 1060 ff., Sanning eller konsekvens? Om hävande av rättsligt föräldraskap, i Singer, A. & Linton, M. (red.) Förnuft, känsla och rättens verklighet. Vänbok till Maarit Jänträ-Jareborg, Iustus förlag, 2014 och Om föräldraskap och genetik i Dahlin, M., Garland, J., Lind, A-S., Singer, A. & Slokenberga, S.

av föräldraskap. Hävande av föräldraskap kan aktualiseras i olika situationer, både när det finns intressekonflikter mellan barn och föräldrar och när det inte gör det. Det kan aktualiseras i situationer där det finns en samsyn mellan föräldrar, men också inom ramen för exempelvis en vårdnadstvist.¹³

I den här artikeln behandlas hävande av rättsligt föräldraskap för en förälder som inte fött barnet.¹⁴ Hur hanteras barns intressen och bästa inom regelverket för hävande av föräldraskap före och efter föräldraseparation och konflikt? I artikeln problematiseras att den rättsliga hanteringen av frågor om hävande av föräldraskap i stor utsträckning innebär att ”one size fits all”.¹⁵ Här diskuteras också vissa möjliga vägar framåt för att bättre kunna tillgodose barns intresse av ett livslångt föräldraskap och det individuella barnets bästa.

2 Barns rätt till föräldrar

Det rättsliga föräldraskapet utgör en grund för ansvar för barn och genom föräldraskapet knyts barn rättsligt till andra personer på ett sätt som saknar motsvarighet i övriga delar av rättsordningen. Det rättsliga föräldraskapet är ett statusförhållande och utgör en av de mest långsiktiga rättsliga relationer människor kan ha.

Reglerna om rättsligt föräldraskap har sin grund i det regelsystem som utformades vid förra sekelskiftet vilket i stor utsträckning hade till syfte att hantera de situationer som barn födda utom äktenskap levde i. Reglerna syftade till att understryka föräldrars ansvar för sina barn. Det historiskt sett primära syftet med rättsligt föräldraskap är att tillgodose barnets intresse av att få familjetillhörighet. Med det avses intresset av att vara någons barn i rättslig mening. Genom det rättsliga föräldraskapet är barnet också en del av en familj i vidare bemärkelse, med rättsliga band också till andra än sina föräldrar, exempelvis syskon och personer i andra generationer. Ytterligare syften med det rättsliga föräldraskapet är att ge barnet kännedom om sitt genetiska ursprung och

(red.), Festskrift till Elisabeth Rynning. Integritet och rättssäkerhet inom och bortom den medicinska rätten, Iustus förlag, 2023. Det har i vissa sammanhang framförts oro för att reglerna om hävande av föräldraskap medför utmaningar i relation till barns intresse av trygghet i sin familjemiljö, se t.ex. prop. 2020/21:176, s. 30. Det har också i utredningar ifrågasatts om regelverket är ändamålsenligt ur ett barnrättsperspektiv, se SOU 2022:38, s. 442.

¹³ Detta har uppmärksammats i SOU 2022:38, s. 473.

¹⁴ Frågor om föräldraskap kan också aktualiseras i förhållande till den som fött barnet, se exempelvis NJA 2021 s. 801 och NJA 2007 s. 684. Frågor om föräldraskap relaterade till den förälder som fött barnet diskuteras inte i den här artikeln.

¹⁵ Inspiration till denna utgångspunkt har hämtats från diskussionen om att ”one size fits all” inte är en eftersträvnsvärd lösning på de olika utmaningar barn kan ha beroende på vilken kontext de befinner sig i som förts av Twum-Danso Imoh, A., Lobet, V., Reynaert, D. och Vandenhole, W. i kapitlet Conclusion, i Lobet, V., Reynaert, D., Twum-Danso Imoh, A. & Vandenhole, W., (red.), *Critical Children’s Rights Studies: A Research Companion*, Routledge, 2025, s. 301. Jfr även Daly, A., No Weight for ‘Due Weight’? A Children’s Autonomy Principle in Best Interest Proceedings, *The International Journal of Children’s Rights*, Volume 26: Issue 1, 2018.

att tillgodose barnets, och samhällets, intresse av att någon har ett rättsligt ansvar för barnet, exempelvis avseende försörjning och omsorg.¹⁶

Syftena bakom föräldraskap som rättslig konstruktion speglas i de rättsverkningar som hör samman med eller följer av föräldraskapet. Exempel på sådana är vårdnad om och umgänge med barnet, förmynderskap och underhållsansvar, barnets medborgarskap och namn samt ömsesidig arvsrätt. Samtidigt är inte alla rättsverkningar avhängiga det rättsliga föräldraskapet utan vissa av dem kan åvila andra, exempelvis särskilt förordnade vårdnadshavare och förmyndare eller andra personer med föräldraliknande ansvar.¹⁷

I barnkonventionen är relationen mellan barn och föräldrar framträdande och återkommer i en rad artiklar. Barn har enligt artikel 7 rätt att, så långt det är möjligt, få veta vilka deras föräldrar är och få dessas omvårdnad. Enligt artikel 9 har barn en rätt att inte skiljas från sina föräldrar mot deras vilja utom när ett åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Barn som skilts från sina föräldrar har också rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkta kontakter med föräldrarna, utom då det strider mot barnets bästa. Enligt FN:s kommitté för barnets rättigheter (Barnrättskommittén) är föräldrabegreppet i barnkonventionen brett och kan inkludera olika omsorgspersoner till vilka barnet har en stark personlig relation.¹⁸

Någon uttrycklig rätt till föräldrar har inte barn enligt Europakonventionen. Barn och föräldrar har emellertid enligt artikel 8 rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv.¹⁹ Rätten till privatliv kan omfatta intresset av att få kännedom om sin identitet.²⁰ I avgörandet av vilka relationer som omfattas av rätten till familjeliv är bl.a. nära relationella band av betydelse. Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) har i flera avgöranden behandlat frågor om betydelsen av relationella bands kvalitet och varaktighet för avgörandet av om skyddet för familjelivet aktualiseras.²¹ Europadomstolen har slagit fast att Europakonventionen inte erkänner rätten att bli förälder

¹⁶ Se vidare Singer, A., Föräldraskap i rättslig belysning, avsnitt 7.2.

¹⁷ Detta resonemang kan jämföras med Bainhams uppdelning av föräldrabegreppet i tre delar; parentage, parenthood och parental responsibilities, se Bainham, A., Parentage, Parenthood and Parental Responsibility: Subtle, Elusive Yet Important Distinctions i Gilmore, S. (red.), Parental Rights and Responsibilities, Routledge, 2017. Exempel på rättsligt ansvar som kan åvila personer med en föräldraliknande roll är att den som varaktigt bor tillsammans med ett barn och med en förälder som har vårdnaden om barnet och som är gift eller har eget barn med föräldern är subsidiärt underhållsskyldig (7 kap. 5 § FB). För en vidare diskussion om föräldraansvar se Kankaanpää Thell, E., Från föräldrars ansvar till ansvarsfrihet för föräldrar: En rättsvetenskaplig studie av föräldrars begränsande och tillrättavisande handlingar mot barn, 2023.

¹⁸ Jfr exempelvis Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 (2013) om Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, p. 60.

¹⁹ Jfr artikel 16 i barnkonventionen.

²⁰ Se exempelvis Haas mot Nederländerna, nr 36983/97, dom 13 januari 2004. Se även Odièvre mot Frankrike, nr 42326/98, dom 13 februari 2003 och Jäggi mot Schweiz, nr 58757/00, dom 13 juli 2006 avseende rätten att få veta sitt ursprung.

²¹ Se exempelvis Valdís Fjölnisdóttir m.fl. mot Island, nr 71552/17, dom 18 maj 2021.

och att konventionen inte skyddar önskan att få etablera en familj, utan förutsätter existerande familjeband.²²

I frågor som rör barns levnads- och familjeförhållanden är betydelsen av att bedöma och beakta barnets bästa ofta framträdande. Barnrättskommittén betraktar principen om barnets bästa i artikel 3 barnkonventionen som en av konventionens grundprinciper.²³ Europadomstolen har lyft fram barnets bästa som ett överordnat intresse i frågor som rör barns familjeliv.²⁴ I relation till, eller som en del av, bedömningen av barnets bästa är också barns rätt till delaktighet och med- och självbestämmande central. Det framgår inte minst av artikel 12 barnkonventionen.²⁵ Vikten av att inkludera barnets individuella perspektiv och åsikter i bedömningar av barnets bästa har återkommande betonats i barnrättslig forskning.²⁶ En tillämpning av artikel 12 kan innebära att barn ska ges möjlighet att påverka vilka relationer som utgör familjerelationer.²⁷ I föräldrabalkens grundläggande regler om etablerande och hävande av rättsligt föräldraskap finns emellertid ingen särskild regel om barnets bästa. Någon bedömning av det individuella barnets bästa ska som huvudregel inte göras i avgörandet av sådana frågor. Barnets bästa hanteras i stället genom regelverkets konstruktion och tolkas som ett materiellt riktigt föräldraskap. I reglerna

²² Paradiso och Campanelli mot Italien, nr 25358/12, dom 24 januari 2017, p. 141 och 215. Jfr ”Det kaliforniska surrogatarrangemanget” NJA 2019 s. 504 p. 32 och ”Surrogatarrangemanget i Arkansas” NJA 2019 s. 969 p. 13. Det kan i sammanhanget noteras att i artikel 12 Europakonventionen uttrycks en rätt bilda familj i enlighet med nationell lag. För ytterligare redogörelse för Europadomstolens praxis i frågor om rättsligt föräldraskap se SOU 2022:38, kapitel 7.

²³ Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 5 (2003) Allmänna åtgärder för genomförandet av konventionen om barnets rättigheter (artikel 4, 42 och 44.6), p. 12.

²⁴ Se exempelvis Strand Lobben m.fl. mot Norge, nr 37283/13, dom 10 september 2019, p. 204. Se även Dane, L., Europadomstolen och barnets bästa, Förvaltningsrättslig Tidskrift, häfte 2, 2015.

²⁵ Se exempelvis Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 7 (2005) Genomförandet av barnets rättigheter under tidig barndom, p. 13.

²⁶ Se exempelvis Eekelaar, J., The Interests of the Child and the Child's Wishes: The role of Dynamic Self-Determinism, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 8(1), 1994, s. 42 ff., Daly, A., Children, Autonomy and the Courts. Beyond the Right to be Heard, *Stockholm Studies in Child Law and Children's Rights*, Volume: 3, Brill, 2018, Vandenhoe, W., Distinctive Characteristics of Children's Human Rights Law, i Brems, E., Desmet, E. & Vandenhoe, W. (red.), *Children's Rights Law in the Global Human Rights Landscape: Isolation, Inspiration, Integration?* Routledge, 2017, s. 26 f. och Twum-Danso Imoh, A., Llobet, V., Reynaert, D. och Vandenhoe, W., Conclusion, i Llobet, V., Reynaert, D., Twum-Danso Imoh, A. & Vandenhoe, W., (red.), *Critical Children's Rights Studies: A Research Companion*, Routledge, 2025, s. 313.

²⁷ Jag behandlar denna fråga mer djupgående i antologikapitlet Barns rätt till familjeliv och relation till sina (familjehems)föräldrar – balansering mellan och respekt för barns olika betydelsefulla relationer, i Holappa, T. Kankaanpää Thell, E. & Leviner, P. (red.), *Barnkonventionen i svensk rätt: Genomslag i lagstiftning och rätts-tillämpning*.

om etablerande och hävande av föräldraskap är förutsebarhet och stabilitet kärnvärden.²⁸

Det kan konstateras att intresset av stabilitet i familjeförhållanden lyfts fram på flera håll i rättsordningen men att det ges olika innebörd och innehåll. I Europadomstolens praxis har barns rätt till trygghet och stabilitet i befintliga familjerelationer betonats.²⁹ Stabilitet och trygghet i befintliga familjerelationer är också en tydlig, och ökande, strävan i föräldraskapens vårdnadsreglering och andra regelverk som rör barn.³⁰ Denna strävan kommer till uttryck på flera sätt, exempelvis genom kontinuitets- och stabilitetsprincipen och stärkandet av det gemensamma vårdnadsansvaret.³¹ I reglerna om etablerande och hävande av föräldraskap är intresset av stabilitet i *befintliga* familjerelationer inte lika framträdande.³² I stället betonas intresset av förutsebarhet och att föräldraskap låter sig fastställas så enkelt, klart och entydigt som möjligt.³³

3 Etablerande av rättsligt föräldraskap

Det rättsliga föräldraskapet följer av (tämligen svårnavigerad) lag. Av föräldraskapen framgår att det finns fyra olika sätt att etablera föräldraskap. Det kan ske genom att föda barnet, genom att som en andra förälder ha samlag eller på annat sätt bidra med spermier till barnets tillkomst, genom samtycke till assisterad befruktning samt genom adoption. Grunderna för det rättsliga föräldraskapet är således band

²⁸ För en diskussion om familjestabilitet som ett relevant intresse se Agell, A., *Individ, familj, stat. Om värderingar i familjerättslagstiftningen under 1900-talet*, SvJT 1984 s. 715 ff.

²⁹ Se exempelvis Tavli mot Turkiet, nr 11449/02, dom 9 november 2006. Avgörandet rörde frågor om möjlighet till hävande av föräldraskap och Europadomstolen förde fram att det måste finnas en rimlig balans mellan intresset av trygghet och rättslig säkerhet i familjerelationer och den rättsliga föräldrarnas intresse att få föräldraskapet hävt, p. 36.

³⁰ Se exempelvis prop. 2024/25:10 Tryggare hem för barn.

³¹ Se exempelvis prop. 1975/76:170 om ändring i föräldraskapen, m.m., prop. 1990/91:8 om vårdnad och umgänge, prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge och prop. 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister.

³² Det innebär emellertid inte att det saknar relevans. Tillgodoseendet av barnets bästa i betydelsen stabilitet i rådande föräldraförhållanden har tidigare hanterats genom bl.a. tidsfrister avseende möjligheten att väcka talan om hävande. Fram till 1977 fanns det begränsningar i möjligheterna att häva faderskap, se exempelvis prop. 1975/76:170, s. 134 f. Numera finns inga tidsfrister förutom för arvingar (3 kap. 1 och 14 §§ FB). I SOU 2022:38 föreslogs att en talefrist för föräldrar skulle införas.

³³ Se exempelvis prop. 2004/05:137 Assisterad befruktning och föräldraskap, s. 42 ff. Jfr NJA 2015 s. 675.

av genetisk, biologisk eller social karaktär.³⁴ Föräldraskap kan presumeras eller fastställas genom bekräftelse eller dom.³⁵

Genom reformerna av lagstiftningen har vägarna till rättsligt föräldraskap utökats. Möjligheten till tvåföräldraskap omfattar både samkönade och olikkönade par och presumtionsreglerna är numera könsneutrala.³⁶ Ett enföräldraskap är rättsligt möjligt genom både adoption³⁷ och assisterad befruktning.³⁸ Även utrymmet att etablera föräldraskap med donerade könsceller har utökats och numera är både dubbeldonation och embryodonation möjligt.³⁹

Genom reglerna om adoption kan föräldraskap som annars inte följer av lag etableras. Både makar och sambor kan adoptera gemensamt⁴⁰ och genom s.k. närståendeadoption kan den som är gift eller sambo adoptera sin partners barn (4 kap. 6 § FB). I praxis som rör närståendeadoptioner har Högsta domstolen lyft fram att syftet med sådana ofta är att bekräfta en bestående familjebildning.⁴¹ Till skillnad från i övriga regler om etablerande av föräldraskap framgår uttryckligen i adoptionsregleringen att barnets bästa ska ges största vikt och att en bedömning av adoptionens lämplighet ska göras (4 kap. 1 och 2 §§ FB).⁴² I adoptionsbeslut ska också barnet göras delaktigt (4 kap. 3 och 7 §§ FB). Adoptionsregleringen skiljer sig således från övriga regler om etablerande av föräldraskap i vilka uttryckligt utrymme för beaktandet av individuella hänsyn saknas.

4 Hävande av rättsligt föräldraskap

Det finns ett tydligt samspel mellan reglerna om etablerande och hävande av rättsligt föräldraskap. I frågor om hävande är det styrande intresset ett materiellt riktigt föräldraskap.⁴³ Med materiellt riktigt menas

³⁴ I artikeln avses med genetiskt band det band som är relaterat till de könsceller genom vilka barnet tillkommit och med biologiskt band avses det band som följer av att bära och föda barn. Terminologin motsvarar den som används i Jonsson, E., Konstruktioner av den sexuella familjen: Styrning av föräldraskap i rättslig reglering av assisterad befruktning och juridiskt föräldraskap, s. 37.

³⁵ Det kan också röra frågor om bl.a. erkännanden av utländska föräldraskap, se exempelvis Bogdan, M., HD om erkännande i Sverige av utomlands genomfört arrangemang avseende surrogatmoderskap, SvJT 2019 s. 700 ff. och Hellner, M., Erkännande av utländska surrogatarrangemang, JT 2019–2020, s. 433 ff.

³⁶ Prop. 2020/21:176. En könsneutral föräldraskapspresumtion har diskuterats tidigare, se SOU 2001:10 Barn i homosexuella familjer och prop. 2001/02:123 Partnerskap och adoption.

³⁷ Ensamadoption har varit möjligt sedan den första lagen om adoption 1917, se Kungl. Maj:ts nådiga proposition nr 33 till riksdagen med förslag till lag om barn utom äktenskap m. m.; given Stockholms slott den 20 januari 1917.

³⁸ Se exempelvis prop. 2014/15:127 Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor.

³⁹ Prop. 2017/18:155.

⁴⁰ Prop. 2017/18:121 Modernare adoptionsregler.

⁴¹ ”Styvbarnsadoptionen I och II” NJA 2020 s. 980.

⁴² Inför en assisterad befruktning i enlighet med LGI ska en lämplighetsbedömning göras, 6 kap. 3 § och 7 kap. 5 §. Denna lämplighetsbedömning handlar emellertid inte om det rättsliga föräldraskapet i strikt mening utan om behandlingens genomförande.

⁴³ Se exempelvis prop. 1975/76:170, s. 131 f.

ett föräldraskap som motsvarar lagstiftningens krav. Reglerna om hävande av föräldraskap som inte följer lagstiftningens krav möjliggör att barnet — och även den person som rätteligen ska vara rättslig förälder — kan få vissa av sina intressen och rättigheter tillgodosedda.

Reglerna för hävande av föräldraskap ser olika ut beroende på om föräldraskapet följer av presumtion eller fastställts genom bekräftelse eller dom. Hävande av föräldraskap som följer av presumtion kan ske genom dom. Ett sådant kan också hävas genom den presumerade förälderns godkännande av en annan persons bekräftelse av föräldraskap. Om barnet har kommit till genom samlag kan hävande ha sin grund i avsaknad av ett genetiskt band eller vad som i det närmaste kan beskrivas som sannolikhetsbedömningar avseende bristande arvsanlag (jfr 1 kap. 2 och 11 b §§ FB). Det finns således i detta hänseende presumptionsregler som innebär en bevislättning. Om barnet tillkommit genom assisterad befruktning är hävande aktuellt bl.a. om den som har presumerats vara förälder inte har lämnat sitt samtycke till en behandling med donerade spermier inom hälso- och sjukvården, om barnet tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller från anonym donator eller genom s.k. ”privat insemination” eller ”heminsemination”. Ett materiellt felaktigt föräldraskap som fastställts genom bekräftelse kan hävas genom dom. För hävande av föräldraskap som fastställts genom dom krävs resning.⁴⁴

Ett hävande innebär att de flesta rättsverkningar av föräldraskapet upphör.⁴⁵ Ett hävt föräldraskap kan således påverka barnet på ett betydande sätt. Utformningen av regelverket som rör hävande av föräldraskap innebär emellertid att det inte finns något utrymme för en domstol att avstå från att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund. Ett individuellt barns behov och intressen kan exempelvis inte vägas in i bedömningen av om ett hävande ska ske. Det är också så att det vid bedömningen av om ett föräldraskap ska hävas saknar betydelse om ett annat föräldraskap kan fastställas. Regelverkets utformning innebär dessutom att det i vissa situationer inte är möjligt eller är särskilt svårt att få ett annat föräldraskap fastställt. Ett faderskap kan inte fastställas genom dom för den som är spermiedonator enligt lagen om genetisk integritet m.m. [LGI] (1 kap. 5 § FB). Det innebär att möjligheterna att fastställa ett annat föräldraskap är begränsade i en situation där ett

⁴⁴ 58 kap. 1 § rättegångsbalken och Walin, G., Vängby, S., Singer, A. och Jänterä-Jareborg, M., Föräldraskapen (20 aug. 2025, version 24, JUNO), kommentaren Lag (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap, till 3 §.

⁴⁵ När ett rättsligt föräldraskap hävs innebär det exempelvis att den ömsesidiga arvsrätten upphör, jfr emellertid NJA 1997 s. 645 som rörde hävande efter genomfört arvskifte. Även ett eventuellt vårdnadsförhållande upphör. Föräldern förlorar också sin möjlighet att väcka talan om vårdnad, boende och umgänge och möjlighet till umgänge är beroende av att vårdnadshavaren medverkar till ett sådant eller att socialnämnden väcker talan. Det finns emellertid inga regler om förlust av efternamn efter hävande. En talan om detta måste väckas, prop. 2015/16:180 En ny lag om personnamn, s. 57. Enligt praxis kan svenskt medborgarskap bestå efter hävande av föräldraskap, RÅ 2006 ref. 73.

samtycke till assisterad befruktning med donerade könsceller saknas från den förälder som inte fött barnet.

Vid en heminsemination kan andra utmaningar uppstå. När frågor om rättsligt föräldraskap kommer under domstolsprövning har domstolen ett ansvar för att beslutet blir materiellt riktigt. I syfte att säkerställa en materiellt riktig utgång, dvs. att det rättsliga föräldraskapet motsvarar lagens materiella krav, har domstolen som huvudregel ett ansvar för utredningen i målet. En utgångspunkt för rättsligt faderskap är ett genetiskt band och om ett sådant är utrett genom en genetisk undersökning behövs exempelvis ingen bevisning om att det skett en assisterad befruktning med den aktuella personens spermier (1 kap. 5 § FB).⁴⁶ I ett mål om fastställande av faderskap har en domstol viss möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning enligt lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap (1, 2 och 3 §§).⁴⁷ Om det är fråga om fastställande av faderskap kan även under vissa omständigheter humanbiologisk vävnad från en avliden användas (2 §).⁴⁸ Lagstiftningen som reglerar rättsgenetiska undersökningar tar dock sikte på situationer där den som fött barnet har haft *samlag* med någon annan än den som utpekats som rättslig förälder (2 och 3 §§). Det innebär således att när ett barn kommit till genom heminsemination kan inte domstolen besluta om rättsgenetisk undersökning om inte en presumtiv far vill medverka till en sådan.⁴⁹

5 Utomrättslig hantering och betydelsen av föräldraseparation och konflikt

Reglerna om etablerande av rättsligt föräldraskap bygger som sagts ovan på tankar om förutsebarhet och att föräldraskap ska kunna etableras så enkelt, klart och entydigt som möjligt. Reglerna om hävande bygger i sin tur på en strävan mot ett materiellt riktigt föräldraskap. I en situation där ett rättsligt presumerat eller fastställt föräldraskap inte motsvarar lagstiftningens krav kan det finnas olika grad av intresse hos barn och föräldrar att rättsligt bevara de eventuella relationella band som skapats. När föräldrar är gifta eller sambor kan ett närstående-adoptionsförfarande förebygga de konsekvenser som ett hävande kan innebära för barnet (4 kap. 6 § FB). Reglerna möjliggör dessutom att ett hävt föräldraskap kan etableras på nytt. Adoptionsreglerna innebär således att föräldraskap som inte följer lagstiftningens andra krav för

⁴⁶ Jfr Walin, G., Vångby, S., Singer, A., Jänterä-Jareborg, M., Föräldraskapen (20 aug. 2025, version 24, JUNO), kommentaren till 1 kap. 5 §. Se även "Den avlidne fadern" NJA 2025 s. 852 som rörde faderskap efter assisterad befruktning.

⁴⁷ Se även förordningen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap.

⁴⁸ Domstolens möjlighet att besluta om en rättsgenetisk undersökning av vävnad från en avliden person föreligger endast vid fastställande av faderskap. Att en sådan möjlighet inte finns vid talan om hävande av faderskap har motiverats av att intresset av stabilitet och förutsebarhet i en redan etablerad familjrelation talar mot en sådan möjlighet, se prop. 2020/21:176, s. 64 och "DNA-släktforskningen" NJA 2023 s. 977, p. 9.

⁴⁹ Se prop. 2020/21:176, s. 61, 64 och 90. Jfr SOU 2022:38, s. 484.

rättsligt föräldraskap kan etableras genom ett domstolsförfarande. Därutöver innebär utformningen av de grundläggande reglerna om föräldraskap att etablerande och upprätthållande av rättsligt föräldraskap i stor utsträckning kan hanteras utomrättsligt eller under förprocessen.⁵⁰

Vid fastställande av föräldraskap har socialnämnden ett utredningsansvar (2 kap. 1 och 8 a § FB). Utvidgandet av föräldraskapspresumtionen innebär emellertid att fler föräldraskap kan presumeras och genom möjligheten att digitalt bekräfta föräldraskap har socialnämndens utredningsansvar begränsats. I de fall där socialnämnden har ett utredningsansvar kan nämnden också välja att lägga ned en utredning, exempelvis om ett samtycke till adoption lämnats eller om det av särskilda skäl finns anledning att anta att en fortsatt utredning eller en rättegång skulle vara till men för barnet (2 kap. 7 § FB).

Socialnämndens utredningsansvar vid potentiellt felaktigt presumerade eller fastställda rättsliga föräldraskap är begränsat. Om etablerandet av ett rättsligt föräldraskap har sin grund i en presumtion måste en utredning initieras av en vårdnadshavare eller den som presumerats vara förälder (2 kap. 9 § FB). Socialnämnden kan alltså inte på eget initiativ starta en sådan utredning. Socialnämnden kan också välja att inte starta eller att lägga ned en utredning. Några regler för hur eventuellt oriktiga bekräftelser ska hanteras finns inte och socialnämndens roll i sådana situationer har beskrivits som rådgivande.⁵¹

När föräldrar är makar eller sambor och det finns en samsyn avseende det rättsliga föräldraskapet, innebär regelverkets konstruktion att en önskan om att ett föräldraskap som materiellt är ”felaktigt” ska etableras eller bestå kan realiseras. Om föräldrarna emellertid har separerat eller om en samsyn dem emellan saknas begränsas möjligheterna. Om föräldrarna exempelvis inte är makar eller sambor eller om barnets vårdnadshavare inte samtycker till adoption är ett sådant förfarande uteslutet (4 kap. 6 § FB).⁵² Ytterligare en aspekt är att konsekvenserna av talereglernas utformning kan bli särskilt påtagliga i situationer av konflikt. Talan om hävande av ett presumerat föräldraskap kan föras av den presumerade föräldern eller barnet (3 kap. 1, 2, 14 och 15 §§ FB).⁵³ Det saknas regler om vem som får föra talan om hävande av bekräftelse

⁵⁰ Det senare begreppet används i Kaldal, A. & Kankaanpää Thell, E., Barnets bästa i vårdnadstvister och i tvister om familjeekonomi vid separation. Med begreppet avses förfarandet före att en talan anhängiggörs och efter att talan väckts men innan huvudförhandling.

⁵¹ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF), Att utreda och fastställa faderskap eller föräldraskap, uppdaterad 22 december 2022, s. 106.

⁵² Frågan har behandlats i SOU 2022:38 och SOU 2021:56 Nya regler om utländska föräldraskap och adoption i vissa fall. Jfr också NJA 2006 s. 505 som behandlade både frågan om vårdnadshavares samtycke till adoption och adoption efter separation samt Singer, A., ”Mater semper certa est”? JT 2006–2007, s. 424 ff.

⁵³ En sådan talan kan med vissa begränsningar också föras av den presumerade förälderns arvingar, 3 kap. 1 och 14 §§ FB. Se även NJA 2006 s. 283 och Singer, A., Arvingars rätt att häva faderskap, JT 2006–07, s. 709 ff.

men enligt praxis är det barnet och den förälder som lämnat bekräftelsen som har talerätt.⁵⁴

Barn som uppnått tillräcklig s.k. beslutsförmåga kan föra sin egen talan om hävande.⁵⁵ I sådana situationer kan barnet således själv avgöra om en talan ska väckas. Om barnet behöver företrädas förs barnets talan av barnets förmyndare eller en god man (3 kap. 4 och 17 §§ FB). En förälder som är ensam förmyndare, och som talan inte avser, kan föra barnets talan själv. När båda föräldrarna är förmyndare ska en god man utses (11 kap. 2 § och 12 kap. 8 § FB). Det är överförmyndaren, eller domstol, som förordnar god man (11 kap. 2 § FB).⁵⁶ Socialnämnden har ingen möjlighet att föra barnets talan men kan anmäla till överförmyndaren att det finns ett behov av att god man utses (11 kap. 2 § socialtjänstförordningen). Av studier framgår att det ofta varit den födande föräldern som initierat frågan om hävande av föräldraskap.⁵⁷

Det kan konstateras att mot bakgrund av domstolens bristande möjlighet att i bedömningar om hävande beakta det individuella barnets bästa, kan hänsyn till hur ett hävande skulle påverka det individuella barnet endast tas vid den utomrättsliga hanteringen eller under förprocessen. Det innebär således att dessa hänsyn, beroende på omständigheterna, framför allt behöver tas av föräldrar, socialnämnd eller god man.⁵⁸

6 Avslutning

När hävande av föräldraskap aktualiseras ställs vissa frågor om betydelsen och tillgodoseendet av barns behov, intressen och rättigheter på sin spets. Detta gäller särskilt när hävande aktualiseras i situationer där det finns en etablerad relation mellan barnet och den rättsliga föräldern. Hävande av ett rättsligt föräldraskap är en ingripande åtgärd. Ett sådant beslut innebär att de rättsverkningar som följer av föräldraskapet i många fall upphör. Rättsligt betraktat försvåras också relationen och kontakten mellan barnet och (den tidigare) föräldern bl.a. genom att möjligheten till vårdnad och umgänge upphör eller begränsas. Ett hävande av rättsligt föräldraskap innebär även att andra rättsliga band upphör, exempelvis vissa (tidigare) syskonrelationer eller mor- eller farföräldrarelationer.

Grunderna i det rättsliga föräldraskapet är genetiska eller biologiska band, men också andra band har getts ökad betydelse i lagstiftningen.

⁵⁴ Se NJA 1984 s. 319 och RH 1997:21. Jfr NJA 1988 s. 525.

⁵⁵ Walin, G., Vängby, S., Singer, A., Jänträ-Jareborg, M., Föräldrabalken (20 aug. 2025, version 24, JUNO), kommentaren till 3 kap. 2 §. Det framförs i kommentaren att barn från 15 år i regel kan föra sin egen talan.

⁵⁶ Förslag om att ytterligare stärka barnets rättsliga ställning i dessa frågor samt ändra reglerna om förordnande av god man i dessa situationer har lagt fram i SOU 2022:38, s. 475 f.

⁵⁷ Den som avses redovisas i SOU 2022:38, s. 458 f.

⁵⁸ Angående god man och sådans bedömning av barnets bästa se exempelvis NJA 1971 s. 278.

Sådana band, befintliga eller framtida, har getts betydelse i adoptionsregleringen och reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning. Det kan uttryckas så att viljan att bli förälder getts visst utrymme i de regler om etablerande av rättsligt föräldraskap som inte vilar på genetiska eller biologiska band.

När ett barns föräldrar är makar eller sambor och har en samsyn avseende föräldraskap ger närståendeadoptionsregleringen vissa möjligheter att rättsligt etablera föräldraskap som inte följer lagstiftningens andra krav för föräldraskap. Viljan att behålla faktiska rättsliga band kan också få betydelse i den utomrättsliga hanteringen av hävande frågan och under en förprocess. Där kan också vissa hänsyn till hur ett hävande skulle påverka det individuella barnet tas. Däremot saknar vad som bedöms vara det enskilda barnets bästa rättslig relevans i föräldraskapens regler om hävande. I reglerna om etablerande och hävande av rättsligt föräldraskap tolkas barnets bästa som förutsebarhet och att det rättsliga föräldraskapet är materiellt riktigt, dvs. att det följer genetiska, eller andra på förhand i lag avgjorda, band.

Hur frågan om hävande av föräldraskap bör hanteras när det finns en etablerad relation mellan barnet och den rättsliga föräldern och vilken betydelse det individuella barnets bästa bör ha i bedömningen är inte enkel att besvara. Frågan besvaras inte allmängiltigt i vare sig Europakonventionen eller barnkonventionen. Det kan emellertid konstateras att principen om barnets bästa har en framträdande position både i barnkonventionen och i Europadomstolens praxis, att etablerade relationer kan omfattas av rätten till familjeliv och att föräldrabegreppet i barnkonventionen är brett. Det kan också konstateras att i annan lagstiftning som rör barns familjeförhållanden betonas betydelsen av det individuella barnets bästa, barns behov av trygghet och stabilitet och rätten att bevara befintliga relationer.

Nuvarande regelverk tillgodoser i stor utsträckning intresset av förutsebarhet i föräldra-barnrelationer samt barns rätt att få kännedom om sitt ursprung och sin identitet. Det tillgodoser emellertid inte i samma utsträckning barns intresse av trygghet och stabilitet i den föräldrarelation barnet befinner sig — ett livslångt föräldraskap — och det ger som sagt inte utrymme för domstolen att göra individuella bedömningar i frågan om ett föräldraskap ska hävas. Utmaningarna med hävanderegleringen kan bli särskilt påtagliga i situationer av föräldraseparation och konflikt mellan föräldrar, när det är fråga om ett yngre barn och det saknas ett genetiskt band mellan den presumerade eller fastställda föräldern och barnet. Det kan aktualiseras i situationer när det varit fråga om en heminsemination, när barnet har kommit till genom den födande föräldrarnas samlag med annan än den rättsliga föräldern, när samtycke från tilltänkt medförälder till assisterad befruktning med donerade könsceller saknas eller där assisterad befruktning genomförts med donerade könsceller från anonym donator.

Det rättsliga föräldraskapet syftar inte till att tillgodose barns samtliga intressen i förhållande till omsorgspersoner och andra som finns runt barnet. Föräldraskapet är emellertid genom dess rättsverkningar en kärna i, och ofta en förutsättning för, en vidare rättslig relation. Det går att tänka sig andra lösningar som bättre tillgodoser barns individuella bästa och intresse av stabilitet i de rättsliga familjerelationer barnet har än vad rådande rättsläge erbjuder. En lösning är att ge utrymme för lämplighetsbedömningar vid avgörandet av frågor om hävande när dessa hanteras i domstol.⁵⁹ En sådan lämplighetsbedömning skulle kunna inkludera beaktandet av flera intressen och omständigheter såsom om den situation barnet befinner sig i utgör ett befintligt familjeförhållande, om det finns förutsättningar att fastställa ett annat föräldraskap efter hävande och andra omständigheter hänförliga till det individuella barnets bästa, såsom barnets egna åsikter och perspektiv. Att öppna upp för en möjlighet till lämplighetsbedömning skulle innebära att de bedömningar av barnets bästa som annars kan och behöver göras utomrättsligt eller under förprocessen, utsträcks och delvis överförs till domstol.

Det finns förstås utmaningar med att möjliggöra individuella bedömningar i en fråga som rör ett rättsförhållande vars verkningar är både ingripande och långsiktiga. Farhågor med detta har också lyfts i utredningssammanhang.⁶⁰ Det är rimligt att stabilitet och förutsebarhet i rättsliga familjeförhållanden är framträdande intressen i frågor av detta slag och det finns goda skäl för att reglerna om etablerande och hävande av föräldraskap inte är för långt ifrån varandra. En möjlighet till lämplighetsbedömning vid hävande kan också medföra en risk att lagreglerna kringgås. Som sagts ovan möjliggör emellertid den befintliga närståendeadoptionsregleringen etablerandet av föräldraskap som inte följer lagstiftningens andra krav för etablerande. Att införa en möjlighet för domstol att göra en lämplighetsbedömning vid hävande av rättsligt föräldraskap som till sin konstruktion tar utgångspunkt i regleringen av närståendeadoptioner — men vars genomförande inte påverkas av föräldrarnas relationella förhållanden eller samtycke — skulle kunna innebära att barns intresse av ett bestående föräldraskap och det individuella barnets bästa bättre tillgodoses.

Mot bakgrund av rättsutvecklingen de senaste åren där möjligheterna att etablera ett rättsligt föräldraskap utökats och där barns bästa och barns intresse av stabilitet och trygghet i faktiska familjerelationer betonats, samt att det nuvarande rättsläget innebär risk för att barn med föräldrar i separation och konflikt hamnar i svårare situationer än andra barn, är diskussionen om barns intresse av ett livsvarigt föräldraskap fortsatt aktuell och angelägen. Det finns anledning att fundera

⁵⁹ Det går att tänka sig ytterligare lösningar. I SOU 2022:38 diskuteras bl.a. förändringar i närståendeadoptionsregleringen, se avsnitt 13.3.

⁶⁰ Se SOU 2022:38, s. 449 f. Utredningens ståndpunkt var att hävandebedömningen inte bör inkludera ett beaktande av individuella omständigheter, bl.a. av förutsebarhetsskäl.

över att hävanderegleringen i stor utsträckning innebär att ”one size fits all” och hur det förhåller sig till principen om barnets bästa. Med det här bidraget hoppas jag att diskussionen om intresset av och förutsättningarna för ett livslångt föräldraskap kan fortsätta.